बेलकुंडची बखर

मेळघाट हा परिसर अमरावती जिल्ह्यातील उत्तर पश्चिम दिशेला व तापी नदीच्या दक्षिणेकडे पसरला आहे. उंचंच उंचं पर्वत, त्यावर चिखलदरा, माखला ही थंड हवेची ठिकाणे, आदिवासींची छोटी छोटी गावे, अनेक खोल निर्जन खोरे व त्यात वाहणा-या पावसाळी नद्या-नाले आणि सर्वदूर पसरलेली घनदाट जंगले. या जंगलांत विविध झाडे व वनस्पती असल्या तरी इंग्रजांनी मूळ जंगल तोडून लागवणी केलेली सागाची झाडे सर्वदूर पसरलेली दिसतात. असे म्हणतात की इथल्या विशिष्ट वातावरणामुळे येथे अत्यंत उच्च प्रतीच्या सागाची निर्मिती होते. अशी उत्कृष्ट प्रतीची लाकडे इंग्रज आपल्या आरमारासाठी वापरायचे. इंग्रजांनी नैसर्गिक वनाची कत्तल करून सागाची लागवड एकशे पन्नास ते दोनशे वर्षापासून करायला सुरवात केली आणि मेळघातील पर्यावरणाच्या -हासाची मुहूर्तमेढ रोवली गेली. या झाडाची फळे कुठलाच पक्षी खात नाही. या झाडाची पाने कुठलाच प्राणी खात नाही. या झाडांची लागवड उभ्या व आडव्या सरळ रेषेत केल्याने वन्यप्राण्याना धड लपतासुद्धा येत नाही. अश्या ह्या पर्यावरणाला मदत न करना-या ह्या व्यवसायी झाडाच्या अतिक्रमणामुळे मेळघाटातील तृणभक्षी प्राणी, पक्षी व त्यावर अवलंबून असणारे इतर प्राणी आज ओघा ओघाने कमी दिसतात ह्यात काही नवल नाही. आजही जेथे जेथे नैसर्गिक वने शिल्लक राहिलीत तेथे मेळघाटातील खरे सौदर्य बघायला मिळतं.

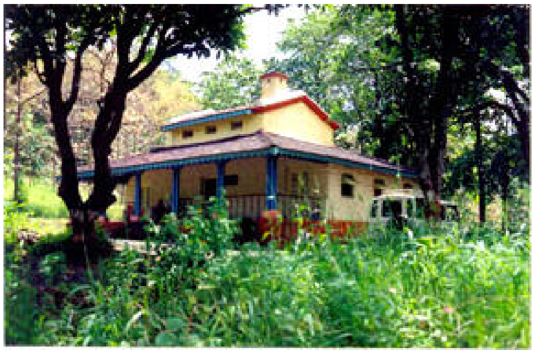

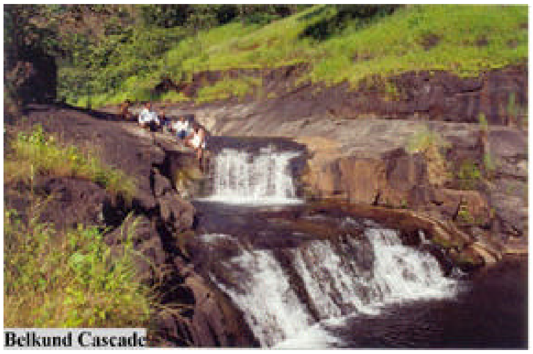

Belkund Cascade

आमचे मित्रमंडळ म्हणजे श्री. पद्माकर लाड (विद्युत मंडळात अभियंता), डॉ. मनोहर खोडे (जिल्हा परिषदेत आरोग्य विभागात), श्री. शिरिशकुमार पाटील (विद्युत उपकरण दुरुस्तीचा स्वतंत्र उद्योग) व श्री. ज्ञानेश्वर दमाहे (व्यवसाय शाळेत प्रशिक्षक). आमच्या व्यवसायात जरी अशी विसंगती असली तरी सर्वांना एकत्र आणायला निसर्गावरील निस्पृह प्रेम हाच एक प्रबळ दुवा. पद्माकर टिपणे नोंदवणे व लिखाणांत वाकबगार तर मनोहर छायाचित्रणांत तरबेज, कुमार अत्यंत चिकित्सक व कामसू तर दमाहे म्हणजे हास्य आणि शीघ्र कवी, लेखक व पट्टीचा कथाकार. परंतु अश्या ह्या विविध व्यक्तिमत्वांत निसर्गनिरीक्षणांत हवी असलेली वैशीष्टे शिगोशिग भरलेली आहेत. चंद्राच्या ओढीमुळे पौणिमेला जशी समुद्राला भरती येते, तशीच पौर्णिमा जसजशी जवळ येते तसतसे जंगलाच्या ओढीमुळे आम्हा पाचांच्या उत्साहाला उधाण येते. बाकी पौर्णिमेच्या रात्री जंगलाचं सौंदर्य काही औरच, जशी प्रियकराच्या भेटीसाठी नटली सजलेली षोडसी, चंद्र प्रतिबिंबांना आपल्या अपरिमित पानांवर कवटाळण्यासाठी आतुर !

पावसाळा नुकताच संपला होता आणि ऑक्टोबर महिन्यातील पौर्णिमेच्या मुहूर्तावर आम्ही बेलकुंडचा मार्ग धरला. तसे बेलकुंडला जायला तीन मार्ग आहेत. पहिला दर्यापूर-अकोट-बेलकुंड, तर दुसरा परतवाडा-घटांग-हरिसाल-बेलकुंड आणि तिसरा परतवाडा - परसापूर फाटा-अंबापाटी ते बेलकुंड. अंबापाटी वरून जाणारा रस्ता मेळघाटचे डोंगर आणि पठार या मधून जातो. या मार्गावरील एक छोट्या टेकडीवरून जातांना समोर नजर खिळवून टाकणारं दृश्य दिसतं. सरळ दोन हजार फूट उंचीच्या पर्वत रांगा, चिखलद-याची ओळख करवणारे वायरलेस टॉवर आणि तेथली थोडी फार अंधुक दिसणारी घरे. थोडे उजवी कडे बघितले की डोंगराच्या कपारीवर स्वतःचा तोल सांभाळीत उभा असलेला गाविलगड किल्ल्याचा परकोट. आणि ह्या सर्वांकडे दिमाखत बघणारी व नजर खिळवणारी वास्तू म्हणजे राणीचा महाल. सायंकाळच्या सोनेरी किरणात या वास्तूच सौंदर्य काही औरच जणू तांबड्या-पिवळ्या वेषातली मेळघाटची राणी. रस्त्याच्या वळणा वळणा वर गवळी व कोरकुंची अनेक सुंदर गावं लागतात. त्या गावातील विशिष्ट शैलीतील ती घरे जणू गाविलगडचा इतिहासच सांगून जातात. गवताने शाकारलेल्या अशा दोन खोल्याच टुमदार घर, समोर एक ओसरी, ओसरीवर जातं, दगडाचे उखळ व भिंतीला हमखास उभे असलेलं एक लाकडी मुसळ. पाय उरी घेऊन बसलेल एक पिकलेल आयुष्य, समोरील शेणानं सारवलेल्या अंगणात तेवढीच शेणांन माखलेली तिची ती नातवंडे. खोल पोटी आधुनिक संकल्पनांना दाद न देणारी त्यांची अनवाणी पावल. आपल्याच तालात बागडणारी ती मूल बघून त्याच्या सारखे सुखी तीच ही भावना चाटून जाते व थोडी असूया वाटते. स्वच्छंद जीवनाची खरी परिभाषा आम्हा सुसंस्कृता पेक्षा ह्या चिमुकल्यांना जणू कळली आहे. मार्ग पुढे सरकतो. जातांना गाई गुरांचे कळप व अनेक सामाजिक कुत्री ह्या रस्त्यावर सहज उभी असलेली आढळल्यावर गाडीतील लोकांना त्याची चीड येणे स्वाभाविक आहे. परंतु गाडीच्या एका हॉर्नवर रस्ता मोकळा करण्याची त्यांची प्रवृत्ती बधितल्यावर ती बिचारी जनावरे किती संवेदनाशील आहे हे जाणवतं. या उलट रस्ता कायमची अडवणारे व कशालाही दाद न देणारे आम्ही ?

अंबापाटी हे गांव ओलांडल्यावर चढावाचा घाट लागतो व त्या सोबत या अतिविशाल मेळघाटच्या वनराईची झलक दाखवणार घनदाट जंगल. इथे नाल्यांना पुलाऐवजी केवळ खोलगट रपटी आहेत. त्यावरून झुळझुळ वाहण्या-या प्रवाहात गाडीला आपोआपच अंघोळ होते. हा घाट पुढे अकोट-हरिसाल मार्गाला मिळतो. येथून उजवीकडे वळल्यावर खरा डोंगर रस्ता सुरू होतो. हा मार्ग तसा समतलच पण खूप नागमोडी आहे. या मार्गाला लागल्यावर आम्ही सायंकाळी सातेक वाजता बेलकुंड वनविश्रामगृहाला पोहोचलो.

इंग्रजांच्या व्यापारी दृष्टीने म्हणा किंवा विलासी आख्खे मेळघाट मात्र सुंदर सुंदर वनविश्रामगृहांनी भरलेलं आहे, जसे रायपूर, चौराकुंड, रंगूबेली, कोकटू, चिखलदरा, माखला, तारुबांदा, कोलकास, ढाकना, गुल्लरघाट वगैरे.ही सर्व वनविश्रामगृहं इंग्रजांनी वनसंपत्ती प्रशासनासाठी जरी बांधलेली होती तरी त्यातली विलायती झाक आजही सहज दिसून येते. या सगळ्यांत अत्यंत आगळे वेगळे दिसणारे विश्रामगृह म्हणजे ते बेलकुंडचे ! तेव्हाच्या पी.डब्ल्यु.डी.ने अकोट ते हरिसाल रस्त्याचे बांधकाम एकोणिसाव्या शतकातच्या शेवटी शेवटी म्हणजे १८८० च्या आसपास 'गडगा' नदीच्या काठाकाठाने पहाड खणून तयार करायचे योजीले. त्या काळातच या विश्रामगृहाची पायाभरणी झाली असावी. हरिसालचा हा रस्ता अत्यंत ठिसूळ व सरळसोट असे डोंगर कापून तयार केला आहे, त्यामुळे पावसाळ्यात रस्त्यावर दरडी कोसळण्याच्या अनेक घटना घडतात आणि बरेचदा हा रस्ता वाहतुकीला बंद असतो. अकोट ते हरिसाल हे अंतर जवळपास ७६ कि.मीटर आहे, आणि ह्या दोन्ही गावांच्या बरोबर मध्ये हे बेलकुंडचे विश्रामगृह आहे. विश्रामगृहाजवळच बेलकुंडचा नाला गडगा नदीला मिळतो. ही जागा इंग्रजांनी अश्या खुबीने निवडली आहे की मुख्य रस्त्यापासून जरी ती दोनशे तीनशे फूटावर असली तरी माहितगाराला विचारल्या शिवाय तुम्हाला ही वास्तू दिसणार नाही. वनविश्रामगृहच्या तिन्ही बाजूने उंचच उंच सरळ अशा पर्वतरांगा व पूर्वेस दोनशे पन्नास ते तीनशे फूट उंचीचा डोंगर आहे. या डोंगरा पलीकडे गडगा नदीला समांतर गेलेला मुख्य रस्ता आहे. अश्या मुळे इंग्रजी 'क्र' सारखी रचना होते. डोंगराच्या धळीतून विश्रामगृहाकडे जाणारा छोटा रस्ता या 'क्र' मधे प्रवेश करते.

'बेलकुंड' हे नांव कदाचित या परिसरातील नदी व नाल्यातले अनेक कुंड व सोबतीला वाढणा-या बेलांच्या झाडां वरून पडले असावे. विशेष म्हणजे ह्या परिसरात सागाची झाडे औषधाही मिळणार नाही. विश्रामगृहच्या बाजूने वहात येणारा नाला व गडगा नदी जेथे मिळतात तो तेथे गडगेचा धबधबा वजा प्रवाह एका खोल साठ ते सत्तर फूट व्यासाच्या कुंडात पडतो. हे गोल कुंड बरच खोल आहे व बाराही महिने त्यात पाणी असते त्यामुळे वन्यप्राण्यांचे आवडीचे ठिकाण. गडगा नदी पुढे याच पर्वतांच्या खो-यातून वहात जात तापीला मिळते.

बेलकुंडच वनविश्रामगृह हे पूर्ण दगडाच असून १८९१ साली बांधल्याचा दगड इमारतीवर अजूनही स्पष्ट दिसतो. अशी ही भरभक्कम वास्तू चार-पाच फूट उंचीच्या जोत्यावर उभी असून उत्तरमुखी आहे तिच्या उजव्या बाजूला म्हणजे पूर्वेला वहाणारी गडगा पुढे वळसा घेऊन पश्चिमेकडे वहात जाते. मुख्य रस्त्यावर विश्रामगृहाच्या थोडे पुढे एका कमानीचा जवळ पास पन्नास फूट उंचीचा सुंदर व मजबूत असा पूल त्याच काळात म्हणजे १८८६ मधे बांधला असा माहिती वजा ओतीव लोहपट अजूनही उत्तम स्थितीत आहे. पावसाळ्यात गडगा नदीचा भक्कम प्रवाह जेव्हा पुलाच्या कमानीखालून वाहतो तेव्हा त्याच्या आवाजाचा गडगडाट (!) त्या खो-यात मावत नाही. अश्या या निसर्गरम्य व नैसर्गिक भौगोलिक परिस्थितीत वसलेल हे बेलकुंड आमच्या जंगल भेटीतील अत्यंत आवडत ठिकाण.नसते तरच नवल.

विश्रामगृहाच्या मागेच एका कुणाची मजार आहे. जरी बेलकुंड पासून पंचवीस कि.मी. च्या परिसरात कोणतीही मनुष्य वस्ती नसली तरी तेथे अनेक हिंदू मुस्लीम भाविक आवर्जून दर्शनाला येतात. भाविकांना मार्गदर्शन व इतर सोपस्कार करण्यासाठी एक प्रसन्न व्यक्ती आहे. पांढरे स्वच्छ धोतर, सदरा व टोपी. गुळगुळीत दाढीमिशा केलेली, गंभीर चेह-याची व सदैव मदतीस तयार असणारी ही वयाच्या साठीतील व्यक्ती म्हणजे श्री गणपतराव सोळंके. जंगलातल्या जडीबुटीचा व औषधी वनस्पतींचा यांना गाढा अभ्यास. वर्षातल्या एका विशिष्ट दिवशीच ते औषधी वनस्पती गोळा करतात. वेडसर बाया व इतर व्याधीने ग्रस्त मंडळी इलाज करण्यासाठी या व्यक्तीकडे येतात. जडीबुटी बरोबरच मंत्र,तंत्राने ते उपचार करतात व त्यावर लोकांचा गाढा विश्वास. त्यापैकी किती बरे होतात देव जाणे. रीतसर रिझर्वेशन केल्यानंतर जेंव्हा-जेंव्हा आम्ही बेलकुंडला पोहोचतो तेंव्हा ते जर दिसले नाहीत तर चुकल्यासारखं वाटतं. जणूकाही ते बेलकुंडचे एक अविभाज्य अंग. असो. सुदैवाने या विश्रामगृहाच्या बाहेर हापसी असल्यामुळे पाण्याचा प्रश्न कधीच भेडसावत नाही. परंतु आज रात्री मात्र विश्रामगृहाचा खानसामा बाजारात गेल्यामुळे जेवणाचा प्रश्न उभा राहिला. प्रवासातील अनेक अनुभंवामुळे भांडीकुंडी, शिधा आटा आम्ही नेहमीच बरोबर बाळगतो. स्वयंपाकासाठी टार्चच्या प्रकाशात काटक्या आणल्या व तीन दगडावर आमचे खिचडीचं भांड ठेवलं. विश्रामगृहाच्या पूर्वेकडील डोंगरावर चंद्र डोकावयाला लागल्यानंतर मात्र हायसे वाटलं कारण जंगलाच्या अंधारात चिमुकल्या टॉर्चला अनेक मर्यादा असतात. फुटीर चांदण्यात आता खिचडी छान शिजत होती. सोबतच उद्याच्या कार्यक्रमाची आखणी केली आणि बेलकुड व त्याच्या परिसरात पक्षी निरीक्षणाचा बेत निश्चित केला.

विश्रामगृहात आमचे एकाच कक्षाचे आरक्षण असल्यामुळे बाकी मंडळींनी बाहेर तंबू लाऊन झोपायचे ठरवलं. आम्ही आमचा तंबू उभारून व त्याला व्यवस्थित बंद करून झोपायच्या तयारीत लागलो. तंबूच्या जाळीतून बाहेरचा पिठूर चंद्रप्रकाश व त्यात न्हाऊन गेलेले जंगल बघता बघता केव्हा झोप लागली कळलेच नाही. अचानक मध्यरात्री सांबराच्या पॉंऽऽग पॉंऽऽग अश्या ओरडण्याने जाग आली. सर्व बाजूच्या उंच डोंगरांमुळं तो आवाज चांगलाच घुमत होता. असे आवाज विरत नाही तोच दुस-या क्षणी वाघाच्या डरकाळीचा आवाज ऐकू आला. आम्ही पटकन उठून बसलो व घड्याळ पाहिले, रात्रीचा एक वाजला होता. झोप पार उडाली आणि हृदयाची धडधड वाढली. तोंडातून शब्द फुटत नव्हते. सांबराचा आवाज आता अजून वाढायला लागला व त्यावरून सांबर तंबूच्या दिशेने येत असावे असे वाटले. आमचा अंदाज खरा ठरला. ते सांबर धावत धावत येऊन तंबूपासून पाच फूटावर थांबलं आणि परत फिरून

आलेल्या रस्त्याकडे बघत परत पाँऽऽग पाँऽऽग आवाज करू लागले. सांबर पुढील पाय आपटतांना आता आम्हाला दिसत होतं. बहुतेक ते दुस-यांना व आम्हाला घोक्याचा इशारा देत असावी. क्षणभर वाटलं ह्या सांबराचा मागोवा घेतं जर वाघोबा येथे आलेत तर आमच्या तंबूच गबाळे व्हायला वेळ लागणार नाही परंतु आमच्या व सांबराच्या सुदैवाने तसं काही घडलं नाही (तंबू समोर तरी).थोडावेळ ओरडून ते परत फिरल व ओरडत ओरडत लांब निघून गेलं. जंगलात परत निरव शांतता परतली. रात किड्यांचा कर्कश आवाज परत जाणवायला लागला परंतु त्या पेक्षाही आमच्या छातीतली घडधड आणि जलद चालना-या श्वासोश्वासाचा आवाजच जोराने येत असावा.

बराच वेळाने अंग टाकलं. झोप जरी पार उडाली होती तरी दिवसभराचा थकव्यामुळे व सांबराच्या विचारात केव्हा निद्राधीन झालो ते कळलेच नाही. सकाळच्या शांत प्रहरी जाग आली. नुकतेच उजाडायला लागलं होतं. चंद्राचं मोठ्ठ बिंब डोंगराआड जात होत. सकाळी चहा घेत गप्पा मारतांना गणपतरावांना रात्रीचा अनुभव सांगितला तेव्हा त्यांनीही त्या गोष्टीला दुजोरा दिला. नंतर रात्रीची शिल्लक राहिलेली खिचडी पोटात ढकलून सगळी आयुधे म्हणजे कॅमेरे, दुर्बिणी गळ्यात अडकवून आम्ही गडगेच्या कुंडाचा रस्ता घरला. कुंडाचा मार्ग विश्रामगृहाच्या बाजूने जाणा-या हरिसाल मार्गावर आहे. मागे उल्लेखित पूल ओलांडल्यानंतर जेव्हा तुम्ही डावीकडे वळता तेथे तुम्हाला रस्त्याच्या कडेला दोन मंदिरे दिसतील. त्यातील एका बाहेर शंकराच त्रिशूळ व बाजूनं बेलाचे झाड आहे. थोडे पुढे सरकलात तर कुण्या एका निसर्गप्रेमी प्रसिद्धीपराङ्मुख कवीने या परिसरावर लिहिलेल्या सुंदर व समर्पक कवितेचा फलक दिसेल.

हिरवे हिरवे रानं पसरले
डोंगर माळांनी जणू वेढले
त्यात उभे हे कुंड चिमुकले
नयनी बघता भानं हरपले

देवळाच्या मागच्या दरडीवरून कुंडाकडे एक सरळ खोल पायवाट जाते. नवख्यांना मात्र या पायवाटेवरून उभ्या उभ्याने उतरणे अशक्य ! खडकाच्या खोबणीत पाय रोवून, हाताने खडक घरून खाली उतरतांना कसरत करावी लागते. या खडतर उतरणीनंतर मात्र डावीकडे बघितल्यावर कुंडाचे रमणीय दृश्य दिसते. कुंडावरील खडकावर प्रवाहाच्या वेगवान गतीमुळे गोलसर खोल झ-या पडल्या आहेत. या मार्गाने फिरत येत गडगेचा फेसाळ प्रवाह दहा फूटावरून कुंडात पडतो. तिन्ही बाजूंनी १० फूट उंचीच्या 'क' च्या आकाराच्या उभ्या कडा व मध्ये ६० फूट व्यासाचे शांत कुंड आणि या सौदर्यात भर म्हणजे कुंडाच्या मागच्या बाजूला बेलकुंड पुलाची बुलंद दरवाज्यासारखी दिसणारी भव्य कमान.

कुंडातील थंडगार पाण्यात स्नान केल्यावर आम्ही प्रवाहाच्या खालच्या दिशेने जाऊ लागलो. पुढे हा प्रवाह जवळपास दहा-पंधरा फूट उंचीच्या कड्यावरून परत खाली कोसळतो. कड्याचा उभा भाग खूप गुळगुळीत वाटला. बघतोतर काय, दोन-तीन इंच लांबीचे तीस चाळीस मासे खडकाला चिकटून हळुहळू वर रेंगतांना दिसले. प्रवाहातून उलट्या दिशेने उड्या मारतांना खूप मासे पाहिलेत परंतु दरडीवरून रेंगणारे प्रथमच पाहत होतो. माशाला पाय नसतात तरी ते निसरड्या दरडीला कसे धरून ठेवत असतील याचे आकलन आम्हाला

झाले नाही. मासा पकडून बघायची इच्छा झाली परंतु दरडीमळे त्याच्या पर्यंत हात पोहोचत नव्हते. पाण्याशिवाय राहणारा म्हणजे ॲंफीबियन प्रकारातला जलचर असावा असे वाटले. एकतर तो शरीरातून नीघना-या चिकट स्त्रवाने खडकांना चिकटत असावा, किवा त्याला पालीच्या तळव्याक्षम असा अवयव असावा. तो मासा कोणत्या जातीचा होता ते कळले नाही. ह्या कड्यानंतर चांगली दाट झाडी सुरू होते. मेळघाट हे तर पक्ष्याच नंदनवनच. नवीन नवीन पक्षी आढळल्याच्या नोंदी येथून सतत येत असतात. रानपिंगळा (फॉरेस्ट ऑउलेट) ह्याचा नामशेष पक्षात उल्लेख आलेला आहे. त्यामुळे बेलकुडच्या विशिष्ट पर्यावरणात हा दुर्मिळ रानपिंगळा शोधाण्याचा एक प्रामाणिक प्रयत्न करायचे ठरले. त्या शोधात नदीच्या काठाकाठाने खोल जंगलात शिरलो. एका झाडावर सर्प गरुडाने (क्रेस्टेड सर्पंट ईगल) दर्शन दिले. भरपूर भटकंती झाली, परंतु या रानपिंगळ्याने आजही हुलकावणी दिली. थकल्या भागल्यावर विश्रामगृहाला परत आलो.

आज खानसामाने चविष्ठ जेवण दिले. त्यावर यथेच्छ ताव मारल्यावर थोडी पेंगायची इच्छा झाली. परंतु आमचा डाव दमाहेने पार उधळून लावला आणि दुपारच्या तीन वाजताच्या भर उन्हात आम्हाला जंगल भ्रमंती करावयास भाग पाडले.

आतापर्यंत सुखी संसारातील सहचा-या प्रमाणे सोबत सोबत चालणारा रस्ता व गडगा नदी बेलकुंड नंतर मात्र अचानक एखाद्या वादग्रस्त दांपत्याप्रमाणे एकमेकांना छेद द्यायला सुरुवात करतात. उजवीकडून वाहणारी नदी कधी डावीकडे तर उजवीकडे आपला मार्ग बदलायला लागते. नदीच्या पात्राच्या दोन्ही बाजूने गगनचुंबी डोंगर आणि वरपर्यत उंचच उंच झाडांनी शाकारलेले घनदाट जंगल पसरलेले आहे. काही झाडाच्या खोडावर अस्वलाने नखे साफ करण्याच्या निमित्ताने वर लटकलेल्या मधामाशांच्या पोळ्याच्या ताब्यासाठी (!) मारलेल्या खुणा तर कुठे एकाच झाडावर विविध पक्ष्यांच्या अनेक आरक्षित ढोली. या निसर्ग सौदर्याची मजा लुटत आम्ही चार कि.मी. अंतर केंव्हा कापले ते कळलेच नाही. पुढे रस्ता एका डोंगराच्या हेअर पिनच्या आकाराच्या दरीतून प्रथम उजवीकडे व नंतर डावीकडे वळतो. येथवर आम्ही पोहोचत नाही तोच अकस्मात आभाळ भरून आले आणि जोराचा चक्रवाती पाऊस सुरू झाला. नुकतीच रखरखत्या उन्हात तापलेली घामट अंगे सुखाहून गेली. अता थंड वारे जोरात वहायला लागलेत आणि त्या गारव्याने शरीरात हुडहुडी भरू लागली. तो मघाच्या मेघाचा आनंद काही वेळच राहीला. आता आम्ही पूर्ण ओले चिंब झालो होतो .

परंतु हा पाऊस थांबायचे नाव घेईना. एकतास पावसाचे थैमान सुरू होते आणि पाऊस जसा एकाएकी आला तसाच अकस्मात थांबला. आम्ही परतीचा प्रवास सुरू केला. अंगात ऊब येण्याकरिता आता चालण्या ऐवजी धावू लागलो. थोडे अंतर धावत नाही तोच समोर धावणारा एकदम थांबला व ओठावर तर्जनी ठेवून आम्हाला शांत रहायची खूण केली.   पुढे काही तरी असावे हे समजायला आम्हाला वेळ लागला नाही. आम्ही हळुहळू त्या ठिकाणी जमा झालो नदीच्या खोल पात्रात जंगलात शंभर एक फूटावर त्यांनी दाखवलेल्या दिशेने जे काही बघितले त्याने आम्ही स्तंभित झालो. एक आडदांड नर रानगवा, ज्याला एकुल म्हणतात, मस्तपणे चरत होता. नुकताच आलेल्या पावसाने त्याचे शरीर मस्त चकाकत होते. खाण्याच्या तंद्रीत तो हळुहळू आमच्या दिशेने येत होता. साठएक फूट आल्यावर त्याचे अचानक आमच्याकडे लक्ष

गेले आणि पाण्यात भिजलेल्या, विसकटलेल्या केसांच्या मुरत्या बघून तो गोंधळला आणि क्षणात मागे फिरून अत्यंत जोराने उधळत समोरील उंच डोंगरावर चढून गेला. एवढ्या मोठ्या, एक-दीड टन वजनाच्या, धुडाच्या ह्या अत्यत चपळ हालचाली आणि क्षणात वेग घेण्याची क्षमता एखाद्या किशोरीलाही लाजवतील. रानगवा बघता बघता रानांत दिसेनासा झाला. आम्ही अचंबित मनाने परतीचा मार्ग घरला. गडगेला आता चागलाच पूर आला होता. तिचं स्वच्छ असणारं पाणी आता गढूळ झालं होतं. तिचे छोटेछोटे धबधबे दिसेनासे झाले होते परतू सभोवतालच्या पाण्यांत निर्माण केलेल्या तांडवातून आपले अस्तित्व दर्शवत होते. जेव्हा बेलकुंडच्या पुलाजवळ पोहोचलो तेव्हा त्या खालून वहाणा-या पाण्याच्या प्रचंड प्रवाहाचे रौंद्र रूप, जोम आणि कर्णभेदी आवाजांचे वर्णन शब्दापलीकडले आहे. वाटल चिमुकली गडगा आली जणू यौवनाच्या मस्तीत आली आहे. विश्रामगृहाला पोहोचता पोहोचता चांगलच आंधारून आल होत. निरभ्र व स्वच्छ आकाशात आता पावसाचे कुठलेही चिन्ह नव्हते. रात्रीला थंडी जाणवायला लागली होती. अशा ह्या वातावरणात शेकोटी भोवती बसून गप्पा मारायची मजा काही औरच असते. त्या सुखद उबेत जेवणची वेळ केंव्हा झाली हे कळलेच नाही. जेवतानाच दुस-या दिवशीचा कार्यक्रम ठरला आणि रेस्टहाऊसच्या दक्षिणेकडील भागात पक्षीनिरीक्षण करायचे ठरवले.

सकाळी विश्रामगृहाच्या मागे असलेल्या डोंगराच्या काठा काठाने जाणा-या रानवाटेने भ्रमंती सुरू केली. जातांना टकाचोर, स्पॉटेड मुनिया व टेलर बर्ड या पक्षाचे निरीक्षण करण्याची संधी मिळाली. रस्ता बराच अवघड व कालच्या पावसामुळे निसरडा होता. या पायवाटेच्या दोन्ही बाजूने तीन चार फूट उंच गवत वाढलेलं होतं व बरचसे वाटेवर लोळत होते. अश्यावेळी डोंगरवाटेच्या चढावावर व उतारावर विशेष काळजी घ्यावी लागते कारण उभे गवत जेंव्हा ओल्या रस्त्यावर पडतं तेंव्हा तो मार्ग अधिक निसरडा होतो. हळुहळू तोल सांभाळीत चालतांना अचानक एका हसण्याचा आवाजाने आमचे लक्ष वेधून घेतल. पद्माकर हळूच म्हणाला ‘अरे हा तर सोनपाठी सुतार (गोल्डन बॅक उडपेकर) पक्ष्याचा आवाज आहे.’ सगळ्या दुर्बिणी डोळ्याला लागल्या व निरीक्षणे सुरू झाली. पन्नास साठ फूट अंतरावरील एका शिंदीच्या झाडाच्या खोडावर स्वारी भक्ष्य शोधतांना दिसली. पिवळसर सोनेरी पाठ व डोक्यावर डौलदार लाल रंगाचा तुरा असलेला हा मोहक पक्षी झाडाच्या खोडावर कधी सरळ जात नाही तर त्या भावेती फिरत फिरत वर चढतो. या पक्ष्याचे रूप डोळ्यात साठवल्यावर आम्ही पुढे सरकलो. झाडीतून थोडाथोडा प्रकाश दिसायला लागला आणि अस्पष्ट असा पाणी पडण्याचा आवाज ऐकू येऊ लागला. आम्ही थोडे अचंबितच झालो. अशा कोरड्या दिवशी या नाल्याला कसा पूर आला असेल? पुढे थोडे चालून गेल्यावर झाडी व गवत संपलें आणि समोर एक काळा कडेवजा किनारा दिसला. आम्ही उभे होतो तेथून उतार संपल्याबरोबर काळेशार असे ओढ्याचे खडकाळ पात्र दृष्टिक्षेपात आले व त्या मधून एक छोटा प्रवाह हिंदोळक्या घेत वाहतांना दिसला. प्रवाहाच्या दिशेनी पुढे बघतो तर काय तो नाला शंभर फूटावर एका खाईत दिसेनासा झाला होता. तेंव्हा आम्हाला उमगले की मघाशी येणारा आवाज हा नाल्याच्या पुरामुळे नसून एखाद्या घबधब्यामुळे असावा. आम्हाला हे संगळच अनपेक्षित होत. आम्ही त्या लुप्त झालेल्या प्रवाहाकडे चालायला लागलो. पुढे जाण्याचा मार्ग कड्यामुळे तुटला होता कारण ही धबधब्याची दरड त्या दोन्ही डोंगराच्या मधे होती. पुढे जायचा मार्ग डोंगरावर वीस-पंचवीस फूट चढून शोधून काढला. ती दरड उतरतांना वाटेतले मोठमोठे दगड, त्यातून पाझरणारे झरे, वेडीवाकडी झाडे,मधेच खुरटी झुडपे यातून उतरतांना आमची चांगलीच तारांबळ उडत होती.

एका हातात तीन-चार फूट लांबीची काठी व दूस-याने एकमेकांचा हात (तसेच जीव मुठीत) घरीत आम्ही ती दरड कशीतरी उतरायला लागलो. आता धबधब्याची बाजू दिसत होती. ते सौंदर्य बघून आम्ही मंत्रमुग्ध झालो. भानावर आल्यावर एका दृश्याने अकस्मात आमचे लक्ष वेधून घेतले. त्या दरडीच्या चार-पाच फूट खाली एक लांबच लांब पाच फूट खोल कपार दिसली. त्या कपारीत आणि धबधब्याच्या नेमकं मागे शेंदूर लावलेले दगडं दिसलीत. आम्ही त्या देवाचं दर्शन घेण्यासाठी जातांना व येतांना निसरड्या खडकावर पाय ठेवत, कोसळना-या पाण्याच्या सौंद-याचा आंनद घेत इंच इंच लढलो. आणि गंमत म्हणजे त्याच कपारीमध्ये काही काळापूर्वी एक वाघीण व्याली होती ही माहिती जेव्हा सायंकाळी विश्रामगृहाला पोहोचल्यानंतर आम्हाला कळली तेव्हा आम्हाची काय स्थिती झाली असेल याची कल्पना करा. दर्शन झाल्यावर आम्ही त्या दरडीवरून हळुहळू उतरत कुंडाजवळ पोहचलो. आता घबधबा अगदी समोर होता. घबधब्याचे ते इतके सुंदर दृश्य बघितल्यावर आमचा डोळ्याचे पारणे फिटले. त्या घबधब्याचा स्त्रोत तीस फूट उंचीवरून एका पन्नास फूट व्यासाच्या गोल आकाराच्या कुंडात समर्पित होत होता. पाण्याच्या आघाताने त्या कुंडातील पाणी फेसाळत होतं. वाटलं ह्या एवढ्या अजस्त्र कढईत दुधतर उकळत नाही ना? आता नाल्याने आपला मार्ग कुंडाच्या पश्चिमेकडून काढून आपला पुढचा प्रवास सुरू केला. कुंडाच्या काठावरील पाणी इतके स्वच्छ होते की तळ दिसत होता. पाण्याच्या पृष्ठभागावर शेकडोंनी वॉटर बग किडे विहार करताना दिसले. पाण्यावर व तळांत त्याच्या जलद जलक्रीडा बघण्यासारख्या होत्या. ते एवढ्या संख्येने असूनसुद्धा अपघाताविना त्यांचे अविरत चाललेले जलतरण बघून आम्ही मुग्ध झालो. या अर्ध्या इंचापेक्षाही लांबीने लहान असण्या-या किड्याचे वैशिष्ट असे आहे की तो पाण्यांत, पाण्यावर, जमिनीवर आणि हवेत विहार करू शकतो. तो पाण्यांत शिरण्यापूर्वी श्वासोच्छ्वासासाठी हवेचा बुडबुडा नेतो. त्याचे मागील पाय वल्ह्यासारखे चपटे असल्याने त्याला पाण्यांत.तसच पाण्यावर तेवढ्याच लिलयेने पोहता येते. हवेत उडायला कठीण कवचाखाली सुरक्षित ठेवलेले पंख असतात.

सकाळचे नऊ वाजले असावे, सूर्याचा उष्मा जाणवायला लागला. आम्ही पटापट कपडे काढून कुंडामध्ये येथेच्छ स्नान केले. पाणी मात्र फार गार होते. शुचिर्भुत झाल्याने अंगात नवा जोम आला. ओले कपडे खडकावर वाळत घातल्यानंतर त्या धबधब्याचे वेगवेगळ्या कोनातून छायाचित्रण केले, परंतु वाटायच की निसर्गाचे हे सुंदर दृश्य हा टिचभर कॅमेरा खरच सामावून घेईल काय? नाल्याच्या काठाकाठाने पक्षी व निसर्ग निरीक्षण सुरू झाले. काही सातभाईचे थवे व खंड्या पक्षी सोडून विशेष काही दिसले नाही. नाल्याचा पुढचा प्रवाह फारच सौंदर्यपूर्ण आहे. प्रत्येक शंभरएक फूटावर प्रवाह गेला की तो तीन-चार फूटावरून दुधाळ धारेने खाली कोसळतो. त्याच्या वेगामुळे खालच्या प्रवाहात खोलखोल सुंदरशी विवरं निर्माण झाली आहेत. पुढे त्याचा उड्यांचा खेळ थांबतो आणि सपाट समतल असा प्रवाह सुरू होतो. पुढील वाटचालीत नाल्याला वळण आल्यामुळे आम्हाला त्याचे पुढील पात्र दिसत नव्हते. दमाहे म्हणाला ' पुढे कसला तरी सडल्याचा वास येतो आहे '. तो मेलेल्या जनावराचाच वास होता असे जाणवल्यावर आम्ही त्थेच थांबलो, आमच्या डोक्यात परवा रात्रीचा प्रसंग ताजाच होता, वाटलं ही त्या रात्रीची शिकार तर नसेल ना? पुढे जावं की मागे जावं या द्विधा मनःस्थितीत काही वेळ उभे राहिलो, शेवटी असे ठरलं की घोळक्यानचं हळुहळू पुढे जावं. आणि ते वळण घेत नाही तोच समारे दृश्य पाहून थरकाप उडाला. एका सांबराच्या बच्चाचा हाडाचा सांगाडा दिसला. बाजूच्या कपारीच्या गवतावर व मातीवर घसरण्याच्या खुणा होत्या, आणि त्यावर वाघाचे पग्मार्क उमटलेले दिसले. क्षणभर वाटलं की हे रात्रीच्या केविलवाण्या ओरडणा-या

सांबरिणीच तर पाडस नसेल ना ! मनात थोडी कालवाकालव झाली परतू इथ तर जंगलचा नियम 'जिवो जीवस्यजीवनम्' लागू पडतो अशी मनाची समजूत घालून पुढची वाटचाल सुरू केली.

आता नाला पसरट झाला होता आणि त्याच्या काठानं लहानलहान झाडे झुडपे उगवलेली होती. या झुडपातून जातांना डॉ. मनोहरचे लक्ष एका वेलीवरील सुंदरशा फुलाकडे वळलं. ती वेल होती कळलावी या औषधी वनस्पतीची. ह्या वनस्पतीचा उपयोग आदिवासी स्त्रिया बाळंतिणीला कळा आणण्या साठी करतात असे कळले.   हे सुंदर फूल या काट्यागोट्यात एकट एकट कोणाची बर प्रतीक्षा करीत असेल? फुलाचे फोटो घ्यायचा मोह अनावर झाला. अपरचर, स्पिड, लाईट वगैरेच्या सूचनांची कुमारची थट्टा मस्करी सुरू होती व तरीही मनोहर एकाग्रतेने जमिनीवर बसून फुलाचे फोटो घेत होता. आम्ही इतर मंडळी बाजूला उभे होतो. तितक्यात कानाभोवती घुईघुंई असा आवाज आला. आम्ही हाताने त्या किड्याला पळविणाचा प्रयत्न केला. जंगलात किडे कानानाकांत जाणे काही नवीन नाही. जेव्हा किडे असा त्रास द्यायला लागतात तेव्हा नेहमी वाटतं की आपल्याला गायीच्या कानासारखे लांब कान असते तर बरे झाले असते. तितक्यात कुमार ओरडला 'अरे पळा !मधमाशा'.   कॅमेरे आऊट ऑफ फोकस गेले व सगळे त्या काठावरील झाडाझुडपातुन जिवाच्या आकांताने बाहेर निघण्याचा प्रयत्न करू लागले. मित्रमंडळींनी मधमाशा विषयी सांगितलेले जूने अनुभव काही फार सुखावह नव्हते. घाबरून पळापळ सुरू झाली. कल्पना करा पाच मुर्त्या नदीच पात्रातील दगड घोंडयामधुन पडू नये म्हणून वाकड्या तिकडया धावायचा प्रयत्न करीत आहेत व त्यांच्या मागे हवाई हल्याला संज्ज अशा शेकडो मधमाश्या निशाना घेत आहेत. पळता पळता सगळे एकमेकांना सूचना देत होते.जसे, 'स्तब्ध थांबा ', ' झाडाची फांदी तलवारी सारखी फिरवा'. कोणत्याही सूचनेला दाद न देता मागच्या दोघांनी अचानक बायनोक्युलर व चष्म्यासहित अचानक एकाएकी पाण्यात उड्या टाकल्या. पाण्यातला आवाज ऐकताच आम्ही मागे बघितले. आता आम्हाला सोडून मधमाशांनी आपला मोर्चा त्यांच्याकडे (कुमार आणि पद्माकर) वळवलेला दिसला. दोघांचेही व्यक्तिमत्व थोडे जाडेजुडेच, आणि नदीतल्या पात्रात मात्र नऊ इंचच पाणी. त्याचे हातपाय पाण्याखाली   बुडवून कसेबसे नाक दाबून पाण्याखाली डोके बुडवलं.   छाती पाण्यात बुडवण्याचा प्रयत्न मात्र सपशेल नाकाम. मधमाशांनी मोर्चा आता त्यांच्या छातीकडे वळवला . त्यांच्या छातीवरील कपड्यावर वर कमी कमी शंभरएक माशा बसलेल्या होत्या. ते दृश्य बघून आम्हला राहवले नाही. आमच्या हातामध्ये झाडाच्या फांद्या होत्या. त्यांनी त्या माशा कशाबशा उडवल्या व त्या दोघांना आमच्या बरोबर पळायला सांगितले. दोघेही घाबरलेले होते. पदमाकरचा चष्मा व बायनोक्युलर पाण्यात बुडाल्याचे त्याच्या एकदम लक्षात आले व धक्का बसला. सुंदर बायनोक्युलर व चष्मा शोधण्यासाठी त्याने केविलवाण्या व अंधुक (!) डोळ्यांनी पाण्याकडे नजर टाकली पण मरता क्या न करता ? आमच्या मागे त्वरित धावण्याखेरीज त्यांना दुसरा उपाय नव्हता. परंतु पायदळाचे सर्व प्रयत्न हवाई हल्ल्यापुढे निरर्थक. नदीचा प्रवाह पुढे निमुळता व खोल झाला होता. आता आम्ही त्या प्रवाहात बुडू शकू असे वाटल्यावर त्यात उड्या मारल्या.   झापेलेल्या स्थितीत त्या वेगवान प्रवाहात वाहून जायची चांगलीच दाट शक्यता होती आणि त्यातल्या त्यात पुढे संगमावर, जिथे हा नाला गडगेला मिळतो, तिथे विसएक फूट उंच दरड आहे. वाटलं जर वाहत गेलो तर दरडीवरून कपाळमोक्ष व्हायला वेळ लागणार नसता. परंतु सुदैवाने नदीत बरेच दगड

असल्यामुळे त्यात पाय, हात अडवायला बराच वाव होता. पाण्याखाली दगडाला एक पाय रोवून व दुस-या हाताने शेवाळलेला दगड धरून स्थिती भक्कम केली. नाक तोंड दाबून माश्याच्या हल्यातून वाचवायला अंग पाण्याखाली बुडवलं. अर्थात श्वासासाठी अधुन मधून डोके वर व खाली करणे भाग होते. अश्या हालचालीत बराच वेळ गेला असावा कारण सूर्य आता सरळ वर दिसत होता. किलकिल्या डोळ्यांनी पाण्यावर बघतो तर काय, माशा आक्रमक पवित्र्यांत अजूनही गोल गोल फिरत होत्या. तोंडात चूळ भरून पाण्याचा फवारा उडवूत व रिकाम्या हातांनी पाणी उडवून त्याना हाकायचा केविलवाणा प्रयत्न केला. आता माशा तर पळणार नाही याची खात्री झाली. पुढे काय करावं या विचारात एक शक्कल सुचली ॲमेझोनच्या खो-यातील आदिवास्यां प्रमाणे अंगाला माती फासून घ्यावी म्हणजे त्यांचे काटे शरिरापर्यंत पोहचणार नाहीत. अंगावर पूर्ण कपडे होते त्यामुळे फक्त चेहरा आणि मान यावरच आक्रमण होण्याची शक्यता दाट होती म्हणून त्यावर ओल्या मतीचे भरपूर लिंपन केले. माशांना आमची दया आली म्हणून म्हणा की त्या कंटाळल्या म्हणून म्हणा की आमच्या शक्कलीमुळे म्हणा, त्या हळुहळू पांगल्या. दुपारच्या प्रखर उन्हात अंगावरील माती आता वाळून कडक झाली होती. सावकाश पाणयातून बाहेर आलो व पूर्व तयारी म्हणून हातांना सुद्धा माती चोळली व हळुहळू विश्रामगृहाच्या मार्ग धरला. तेथे पोहोचल्यावर कळलं की ज्यां मित्रांनी घाबरून पळ काढला त्यांचा मधमाशांनी विश्रामगृहा पर्यंत पाठलाग केला होता. विश्रामगृहाच्या आमच्या खोलीत एक माशी अजून उडत होती. तिच्या चिकाटीचे कौतुक वाटले. सर्व निवळल्यावर जेव्हा लक्ष एकमेकांकडे गेले तेव्हा ती रूप बघून आमचे आम्हालाच हसू आले. ओले कपडे काढून छान अंघोळ केली व प्रत्येकाच्या अंगात किती गोळ्या (!) गेल्या याची मोजणी सुरू झाली. सगळयात मोठा आकडा दमाहेचा. तो मोठ्ठा आकडा ऐकल्यावर त्याचे अवसान पार गळाले. मनोहरने आपले डॉक्टरी कौशल्य दाखवून त्याला त्वरित धीर दिला. कुमारच्या अंगात जाड टी शर्ट असल्यामुळे तो वाचाला, परंतु त्याच्या टी शर्टातून पन्नास एक काटे निघाले.

आता सूर्य मावळतीला लागला होता. श्री गणपत सोळंके आलेत व आमच्या अंगातील काट्यांच्या आकाराकडे बघून म्हणाले, 'नशीब, ह्या आग्यामाशा (एक भयंकर मधमाशी) नाहीत, जर का त्या असत्या तर पंचाईत झाली असती। ' आम्ही सुटकेचा निःश्वास टाकला.

त्या मधमाशाच्या आकस्मिक हल्ल्यामुळे आम्ही जरी तेंव्हा हादरलो असू परंतु हळुहळू आमचा धीर पूर्ववत व्हायला लागला. जंगलाचे काही नियम असतात. कदाचित नकळतपणे आम्ही ते मोडले असतील. परंतु एक आगळा अनुभव गाठीशी घातल्या गेला. एकंदर ही बेलकुंडची सफर ब-याच चित्त थरारक पण आनंदमयी घटनांनी भरली असल्याने त्या मधमाशांच्या प्रसंगाने आमचा उत्साह मुळीचसुद्धा कमी झाला नही. उलट परत भेटीचे मनसुभे रचीत या सर्व मनोवेधक घटनाची बखर चित्ती बाळगून आम्ही परतीची वाट धरली.

--oooooooooooo--------------------------------

By Dr.Vijay Ingole